

Näkymättömän käden moraali

Paavo Okko

Toimittaneet Sari Kivistö, Sami Pihlström & Mikko Tolonen,
Talous ja moraali,
Gaudeamus 2016, 369 sivua.

Talousoikeudet tuottavat jatkuvasti aineksia markkinatalouden ja siinä toimivien ihmisten moraalin moittimiselle. Vaikka Adam Smith oli moraalifilosofian professori ja Anders Chydenius pappi, nykytaloustieteilijät eivät ole laajemmin pitäneet tehtävänänsä pohtia talouden moraalista. Muiden tieteenalojen edustajat haluavat kuitenkin pitää taloustieteilijätkin heräillä näissä asioissa, varmaan syystäkin. Tämä moraaliteos on syntynyt Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa lukuvuonna 2013-14 järjestetystä yleisöluentosarjasta. Kirjaan on koottu johdannon ja epilogin lisäksi kuusitoista artikkelia, jotka on ryhmitelty viiteen teemaan. Kirjoittajina on osin ekonomisteja sekä talouden päättäjiä mutta pääosin muiden tieteenalojen edustajia, kuten filosofian, teologian, sosiologian, historian sekä oikeustieteen ja kansainvälisen politiikan.

Teoksen toimittajat toteavat aluksi oikein, että tätä teemaa on käsitelty aikaisemminkin, mutta he näkevät, että talouden ja moraalin

suhteeseen keskittyvää keskustelua tarvitaan lisää. Ymmärrettävästi tavoitteena ei ole tuoda esiin yhtä totuutta talouden ja moraalin suhteesta eikä myöskään moralisoida talouden toimintaa tai sen väitettyä ylivaltaa yhteiskunta-keskustelussa. Kantavana teema on tarkastella moraalista merkitystä talouden kannalta ja erityisesti osoittaa, kuinka teoreettiset ja filosofiset ideat pitkin historioineen voivat olla läsnä ajankohtaisessa talouskeskustelussa. Suuri osa kirjoittajista tarkastelee aihetta hyvin pitkällä aatehistoriallisesta perspektiivistä. Teoksessa on toki myös normatiivista sisältöä, joka vaatii moraalista vahvempaa liittämistä taloudelliseen toimintaan sekä sen tutkimukseen. Taloustieteilijälukijalle nämä kohdat nousevat tekstistä helposti esille, koska hän on oppinut ajattelemaan, että sellaisten asioiden ei pidä antaa häiritä talousanalyysejä. Miettikööt lainsäätäjät ja talouspolitiikot niitä asioita.

Teoksen ensimmäinen jakso katsoo markkinatalouden ja hyvinvointivaltion suhdetta talouden näkökulmasta. Kirjoittajina ovat Sixten

Korkman, Paul Lillrank ja Juhana Vartiainen. Korkman tarkastelee moraalin merkitystä taloudelle ja käy tiiviisti läpi taloustieteen hyvinvointiteorian perusoppeja ja niiden suhdetta moraalisiin. Pareto-optimi on tehokas tila, vaikka tulonjako siinä näyttäisi olevan veres väärä. Taloustieteen teoriassa tämä moraalinen murhe ulkoistetaan mallista politiikalle. Korkman ei kuitenkaan halua pestä käsiään näin, vaan jatkaa taloustieteen etiikan tarkastelua ja kysyy myös, kaipaako markkinatalous moraalista. Hän osoittaa, että taloustieteen omastakin piiristä löytyy paljon ajattelua, jossa nämä asiat on otettu vakavasti.

Markkinoista ja moraalista kirjoittaessaan moni muukin teoksen kirjoittaja kuin Korkman palaa tietysti Adam Smithin kirjoituksiin. Keskeinen kysymys on, onko voitontavoittelu moraalisesti kestävää eli oikeastaan, onko koko taloudenpito moraalitonta. Kuinka oman edun tavoittelu voisi olla loukkaamatta muiden etua? Moni hakee markkinatalouden puolustusta Adam Smithin toteamuksesta ”suuntaamalla tuotantoelämää niin, että sen tuotannon arvo on mahdollisimman suuri, hän tavoittelee vain omaa etuaan, ja tässä, kuten monessa muussakin tapauksessa, häntä ohjaa näkymätön käsi edistämään päämäärää, joka ei mitenkään sisälly hänen pyrkimyksiinsä.” (Smith 1776/2015 s. 448). Anders Chydenius sanoi hiukan aikaisemmin saman: ”Jokainen yksityinen itsestään hakee sen paikan ja elinkeinon, jossa hän parhaiten lisää kansallista voittoa, jolleivät asetukset häntä siitä estä.” (Chydenius 1765/1929 s.175). Sekä Smith että Chydenius sanovat myös sen, että oman edun tavoittelun ei saa tapahtua toisten kustannuksella. Siksi on väärin, jos näihin ajattelijoihin vedoten puolustetaan kaikkea sitä, mitä epätäydellisen kilpailun markkinataloudessa tapahtuu.

Molempien ajattelijoiden väite pitää asettaa siihen yhteyteen, missä se on esitetty. Molemmat vaativat elinkeinovapautta ja väittivät, että jos toimintaympäristö on kilpailullinen, voi syntyä tämä yllättävältä tuntuva lopputulos: yhteinen etu toteutuu vaikka sitä ei varsinaisesti tavoitellakaan. Smith sanoi myös näin: ”Kulutuksen on kaiken tuottamisen ainoa tarkoitus ja päämäärä; ja tuottajan edusta on syytä kantaa huolta vain niin pitkälle kuin se on kuluttajan edun kannalta tarpeen.” (s. 655). Epätäydellisen kilpailun oloissa näkymätön käsi halvaantuu tai jopa muuttuu kapitalismin karvaiseksi kouraksi, kuten joskus on irvailtu.

Monet teoksen kirjoittajat korostavat, että oikea kokonaiskuva Smithin ajattelusta vaatii hänen aikaisemman teoksensa *Moraalituntujen teoria* (1759) tuntemusta. Siellä tulee paremmin esille tämän moraalifilosofin ajattelutapa. Ihmisen pitää ottaa toiset huomioon ja osoittaa itsehillintää. Smithin itsensä tiedetään olleen sellainen ihminen. Myös Chydenius totesi, että ”kaikki olemme ihmisiä, kaikki pahojen himojen turmelemia, kaikki me tarvitsemme toistemme apua ja kaikki tarkkaa valvontaa.” Vanhassa suomenkielelle käännettyssä oppikirjassakin murehdittiin kansantaloustieteen suhdetta siveellisiin tieteisiin ja opetettiin: ”Kansantalous ei ole, niin kuin usein väitetään, itsekkyyden oppi. Päinvastoin se kyllä antaa arvoa ihmisrakkaudellekin” (Leroy – Beaulieu 1891 s. 5). Nykyajan talusteoriassakin on tilaa sille, että toisten huomioonottaminen kuuluu taloudelliseen käyttäytymiseen.

Vaikka markkinataloutta voi moittia moraalittomaksi, on helppo päätellä, että sen toimivuuden takaamiseksi tarvitaan moraalista käyttäytymistä. Järjestelmä antaa vapaudessaan mahdollisuuksia yksilöiden moraalittomuuksille, mutta itse järjestelmä toimii sitä huonom-

min, mitä enemmän moraalittomuutta esiintyy. Pelkät lait ja instituutiot eivät riitä markkinatalouden hyvälle toimivuudelle, ihmisten pitää kunnioittaa hyväksytyjä käyttäytymisnormeja ja edistää osaltaan luottamuksen syntymistä.

Juhana Vartiainen tarkastelee markkinatalouden ja hyvinvointivaltion ”järkiavioliittoa”. Hän tunnustaa olevansa fundamentalisti molemman kannattajana. Taloustieteilijät varmaan melko yleisesti ajattelevat niin, että vaikka markkinatalouden kannattamisessa olisi jotakin moraalisesti epäilyttävää, synninpäästön voi saada kannattamalla pohjoismaista hyvinvointivaltiota. Paul Lillrank ottaa köyhyyttä koskevassa kirjoituksessaan suuremman kannan markkinatalouden puolesta sanomalla, että kapitalismi on köyhän paras ystävä.

Olen keskittynyt kirjan ensimmäisen jakson käsittelyyn laajemmin, koska siinä tiivistyy talouden ja moraalien suhde yleisiin kysymyksiin markkinatalouden hyväksyttävyydestä. Jätän vähemmälle kirjan seuraavat osat, joissa enimmäkseen muut kuin taloustieteilijät tarkastelevat moraalialueita ja taloutta sekä luovat näköaloja historiaan ja uskuntoon. Nämä jaksot sisältävät tärkeitä moraaliteemoja (esim. Sigridur Thorgeirsdottir, Velka, huolenpito ja anteliaisuus) sekä taloudellisen käyttäytymisen teemoja (esim. Kari Saastamoinen, Adam Smith varallisuuden tavoittelusta). Niissä on oppia myös taloustieteilijöille, vaikka ne lähtevätkin muiden tieteenalojen perinteestä ja tarjoavat enemmän niille, jotka niiltä pohjalta haluavat lähestyä talouden moraalikytkentöjä. Niissä kirjoituksissa kannetaan myös huolta siitä, että taloudellinen ajattelutapa – erityisesti markkina-analogia – on levittäytynyt alueille, joihin se ei sovi. Kaikki ei ole kaupan.

Neljännän jakson teemana on finanssikriisi ja rahoitusmarkkinat. Aivan suoraan moraalis-

ta vastuuta ei jaksossa oteta esille, mutta kaikki neljä artikkelia liittyvät siihen. Erkki Liikanen tarkastelee rahoitusmarkkinoita ennen ja jälkeen finanssikriisin. Hän osoittaa, kuinka finanssikriisi järkytti uskoa siihen, että rahoitusmarkkinat ja pankkien riskienhallinta pystyvät oma-aloitteisesti ennakoimaan ja korjaamaan kriisiä kohti kulkevaa kehitystä. Parempaa sääntelyä on nyt rakennettu luottamuksen ja yleisön hyväksynnän palauttamiseksi. Sääntöjen lisäksi moni toivoo myös moraalista ryhtiä rahoitusmarkkinoille, säännöthän eivät kokemuksen mukaan yksin riitä. Sosiologi Pekka Sulkunen tarkastelee, kuinka finanssimarkkinoiden vapauttamisen poliittinen prosessi eteni Norjassa ja Suomessa 1980-luvulta lähtien. Liberalisointi ei tapahtunut yhtenäisen monetaristisen opin mukaan. Sääntötyö purettiin samalla tavalla poliittisista puolueista riippumatta ja uusliberalistiseen ajatteluun suhtauduttiin jopa kielteisesti. Rahoitusmarkkinoiden liberalisointia pidettiin olosuhteiden vaatimuksena, ja ideologiset leimat lyötiin tutkijoiden toimesta jälkikäteen.

Kun Björn Wahlroos kysyy, ovatko markkinat aina oikeassa, moni lukija haluaa innolla kuulla vastauksen, vaikka arvaakin sen etukäteen. Wahlroosilla on sekä hyvä taloustieteellinen asiantuntemus että käytännön kokemus kiinnostavan vastauksen antamiseen. Kirjoituksessa perustellaan lujasti, miksi rahoitusmarkkinat ovat informaatiotehokkuuden mielessä oikeassa *ex ante* mutta eivät välttämättä *ex post*. Hinta sisältää parhaan ennusteen tulevasta, mutta kaikki ennustajat voivat erehtyä. Tämä ei kuitenkaan poista sitä, että rahoitussektorin taipumusta joutua kriisiin kannattaa torjua myös sopivalla sääntelyllä. Talusteoriakin tukee sääntelyn tarvetta, koska niillä markkinoilla vaihdetaan hyödykkeitä, joiden ominaisuu-

det estävät täydellisen kilpailun markkinoiden toteutumisen. Arvopaperimarkkinat tietävät oikean vastauksen kysymykseen, millä hinnalla paperin voi tänään vaihtaa, mutta tämä totuus muuttuu jo huomenna. Se on hyödyllinen tieto, mutta se ei riitä todistamaan, ettei markkinoissa olisi parantamisen varaa.

Seuraavassa artikkelissa Ilkka Kiema tarkastelee Björn Wahlroosin erästä aikaisempaa kirjoitusta, jossa käsiteltiin markkinoiden ja kilpailun tehokkuutta yleisemmin. Kieman teema koskee myös hyödykemarkkinoiden tehokkuutta ja hän kommentoi Wahlroosinkin aikoinaan tekemää akateemista tutkimusta epätäydellisen kilpailun hyvinvointitappiosta. Ns. Harbergerin kolmion estimoinnit ovat tuottaneet melko vaihtelevia tuloksia. Arnold C. Harberger itse sekä Wahlroos saivat tulokseksi, että kilpailun epätäydellisyys ei ole suuri haitta. Jotkut markkinatalouden kriitikot ovat saaneet paljon korkeampia arvioita. Kun puhutaan markkinoiden toimivuudesta tai onnistumisesta yleensä on joka tapauksessa syytä puhua laajemmasta näkökulmasta kuin rahoitusmarkkinoiden informaatiotehokkuudesta. Siihen tarvitaan myös sellaista keskustelua, mitä on käyty kilpailupolitiikan tarpeesta ja sen keinoista.

Kirjan viimeinen jakso, joka sisältää myös epiligin, tarkastelee epävarmuuden taloutta. Jaksoon on sisällytetty myös talousrikollisuutta käsittelevä artikkeli (Jussi Perälä & Arto Ruuska). Talousrikollisuus saa tietysti kaikilta yksimielisen moraalisen tuomion, mutta raja rikollisen toiminnan ja lain salliman toiminnan välillä voi olla vaikea kysymys. Ns. harmaan talouden aiheuttamasta taloudellisesta tai moraalista ongelmasta vallitseekin erilaisia käsityksiä eikä sitä aina koeta kovin vaaralliseksi kuten järjestäytyntyttä talousrikollisuutta. Harmaan talouden torjunta on minustakin hyvää moraa-

likasvatusta, mutta sen aiheuttamia veromenetyksiä joskus liioitellaan. Jos kaikki harmaa talous saataisiin verovelvolliseksi, siitä osa häviäisi pois, koska osa niistä liiketoimista on tehty juuri sen takia, että ne on voitu tehdä ilman verotusta.

Vakuutustoiminta on epävarmuudesta syntyvää liiketoimintaa ja ansaitsee varmasti yhtä hyvin moraalipohdinnat kuin muukin talous. Finanssialalla toimineen Asmo Kalpalan puheenvuoro on kiinnostava katsaus siihen, miltä asiat ovat näyttäneet alan sisältä katsottuna. Hänen puheenvuoronsa on sopivan moraalinen siinä mielessä, että siinä esitetään monia kriittisiä ajatuksia rahoitus- ja vakuutusalan toiminnasta ”kriisistä kriisiin”. Hän varoittaa sokeasta uskosta mihin tahansa ideologiaan, mutta panee kuitenkin toivonsa demokraattiseen makkinalouteen. Jyrki Liukko kirjoittaa lopuksi elämän vakuuttamisesta. Vakuutustoiminta on keskittynyt ja muuttunut yhä enemmän ”tavanomaisen” liiketoiminnan suuntaan, mutta vakuuttamisen sosiaalis-moraaliset piirteet eivät ole poistuneet. Tämä piirre pysyy alan toiminnassa aina esillä.

Sami Pihlströmin epilogi talouden ja moraalien vaikeasta suhteesta on tarpeen näin monipuolisen ja monitieteisen kirjoituskokoelman päätteeksi. Lukijan kannalta olisi ollut helpotus, jos hän olisi esittänyt jonkinlaisen tiivistelmän tai koosteen taloudellisesta toiminnasta esitetyistä moraalisisista väitteistä. On kuitenkin ymmärrettävää, että hänkin pysyttelee omalla alallaan ja tyytyy pikemminkin valottamaan itse moraalien luonnetta. Vaativasti tulkittuna se näyttää johtavan siihen, että jokseenkin kaikki taloudellinen toiminta on epäeettistä. Hänen mukaansa ei ole kuitenkaan väärin, että yritys tavoittelee voittoa, jos puhutaan taloudellisen diskurssin sisällä. Railo moraalien ja talouden

välillä näyttää olevan ikuisesti auki, koska moraalilla on aivan muun ulottuvuuden ilmiö kuin taloudenpito.

Talouden ja moraalien suhteesta keskusteleminen on tarpeen, vaikka kauniiseen synteysiin ei päästäisikään. Kirja on usean tieteenalan ja monen erilaisen näkökulman ansiosta arvokas kokoelma ajatuksia, joiden avulla sekä taloudesta että moraalista kiinnostuneet voivat valistaa itseään tässä vaikeassa teemassa. Taloustieteilijät ovat usein kyllästyneitä moraalisaarnoihin ja katsovat, että he ovat auttamassa ihmisiä ja yhteiskuntia väistämättömien taloudellisten ongelmien ratkaisemisessa. Hiukan kynnys voisi sanoa, ettei voine olla väärin auttaa, vaikka taloustieteilijäkin tietää, että ihminen voi olla myös opportunistisesti omaa etuaan

ajava. Ihmisten opettaminen moraaliseksi toimijoiksi olkoon muiden vastuulla. On kuitenkin hyvä, jos taloustieteilijälläkin on tuntumaa ihmisen moraalituntoihin ja käsitys siitä, että taloudenpito vain palvelee pyrkimystä ihmisarvoiseen elämään, johon kuuluu myös kuluttamista ylevämpiä päämääriä. □

Sitaattien lähteet:

- Chydenius, Antti (1765/1929), Valitut kirjoitukset, WSOY (suomentanut V. Malinen).
- Leroy-Beaulieu, Paul (1891), Yleisen kansantalouden pääpiirteet, WSOY (suomentanut Tekla Hultin).
- Smith, Adam (1776/2015), Kansojen varallisuus, WSOY (suomentanut Jaakko Kankaanpää).